

КУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ І АКсіОЛОГІЧНИЙ ПІДХОДИ ДО ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГО-ВАЛЕОЛОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ СТУДЕНТІВ ВИЩИХ ПЕДАГОГІЧНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ

Ю.Д.Бойчук

*кандидат біологічних наук, професор, завідувач кафедри валеології
Харківський національний педагогічний університет імені Г.С.Сковороди*

У статті розглядаються особливості застосування до створення моделі формування еколого-валеологічної культури студентів культурологічного і аксіологічного методологічних підходів.

Ключові слова: методологія, еколого-валеологічна культура, культурологічний підхід, аксіологічний підхід.

Здоров'я людини і середовище, що її оточує, невіддільні у своїх виявленнях, оскільки благополуччя людини обумовлене фізичною, соціальною і духовною адаптацією до тих природно-соціальних умов, у яких вона вимушена жити. Немає сенсу говорити про здорову людину в нездоровому середовищі існування. У зв'язку з цим очевидним фактом і логічним висновком є те, що екологічна освіта повинна здійснюватися в нерозривному, інтегрованому зв'язку з екологічною. Одним із провідних шляхів виходу з екологічної кризи, переходу суспільства до сталого розвитку можна вважати формування еколого-валеологічної культури особистості. Вона має стати основою для соціально-природної адаптації людини, збереження і генерування її здоров'я, підтримання високої якості навколишнього середовища.

Завдання з формування еколого-валеологічної культури має вирішуватися на всіх ланках освіти, в тому числі у вищих педагогічних навчальних закладах, основне завдання яких підготовка майбутнього вчителя.

Ключем для дослідження педагогічних явищ і процесів є наукова методологія. Теоретична побудова моделі формування еколого-валеологічної культури майбутнього вчителя, як і будь-яке інше педагогічне дослідження, потребує визначення методологічних підходів до його проведення. Одними з найважливіших підходів нами були обрані культурологічний та аксіологічний.

Сутність культурологічного підходу полягає у вивченні світу людини в контексті її культурного існування, в аспекті того, чим світ є для людини, яким сенсом він для неї наповнений. Це вивчення культурної наповненості реальності, існуючих культурних програм.

Культурологічний підхід як конкретно-наукова методологія пізнання й перетворення ґрунтується на аксіології – ученні про цінності та ціннісну структуру світу. Культурологічний

підхід зумовлений об'єктивним зв'язком людини з культурою як системою цінностей. Людина містить у собі частину культури. Вона не тільки розвивається на основі освоєної нею культури, а й вносить у неї дещо принципово нове, тобто вона стає творцем нових елементів культури. У зв'язку з цим освоєння культури як системи цінностей є, по-перше, розвитком самої людини і, по-друге, становлення її як творчої особистості.

Культурологічний підхід вимагає необхідність проектування оптимальної системи педагогічної освіти, що максимально повно відповідає існуючому типу культури та запитам сучасної цивілізації.

Культурологічний підхід дозволяє розглядати педагогічні явища та педагогічну діяльність як сукупність культурних компонентів на широкому культурному фоні соціуму з урахуванням локальної культурної ситуації. Педагогічні факти й явища при такому підході розкриваються з урахуванням реальних культурних процесів у минулому, сьогоденні та майбутньому.

Культурологічний підхід розглядає феномен культури стрижнем розуміння людини, її свідомості і життєдіяльності, культуротворчості. Це перш за все гуманістична позиція, що визнає людину суб'єктом культури, її головною діючою особою. Культурологічний підхід надзвичайно важливий при розробці гуманістичних засад педагогіки, оскільки її основоположна ідея людиноцентризму передбачає своїм об'єктом цінність людини як особистості, будується на визнанні її прав на вільний розвиток і виявлення своїх здібностей. Гуманістична парадигма актуалізується новим розумінням сучасної культури, орієнтованої на самоцінність та біопсихосоціальну унікальність людини.

Згідно з культурологічним підходом педагогічна діяльність має сприяти створенню оптимальних умов засвоєння загальнолюдської і

національної культури, усвідомленню і само-реалізації особистістю своїх культурних потреб, інтересів і здібностей. Освітнє середовище має стати культурно-освітнім, де здійснюється культурний розвиток особистості, набуття нею досвіду культурної поведінки, надання їй педагогічної допомоги і підтримки в культурній самоідентифікації та самореалізації творчого потенціалу.

Як методологічна основа і метод проектування виховання культурологічний підхід дозволяє трактувати освіту узагальненою культурою в єдності її аксіологічного, діяльнісного та особистісно-творчого компонентів, діалог і творчість – способами культурного саморозвитку.

Культурологічний підхід базується на тому, що критерієм знання як феномена культури є не стільки відповідність цій дійсності, скільки узгодження даної форми знання із загальними ціннісно-смысловими настановами культури. Основний смисловий знак освіти "раціоналізм" змінюється на знак "культура". При цьому поступово відбувається відхід від абсолютизації цінності раціональних наукових знань ("знанняцентризм") до усвідомлення, засвоєння і реалізації в освітній практиці гуманітарних і культурних цінностей ("культуроцентризм").

У педагогічному дослідженні культурологічний підхід не виключає реалізації інших підходів. Педагогічна підготовка в такому випадку забезпечує високий рівень культурологічного розвитку особистості майбутнього вчителя, входження й інтеграцію його з загальною і професійно-педагогічною культурою, які відображають соціально-педагогічний стан суспільства.

Пошуки моделей формування еколого-валеологічної культури, адекватних сучасному типу культури і відповідних новому етапу розвитку цивілізації, складають одну з актуальних проблем сучасної педагогіки. При цьому на перший план висуваються завдання розробки теоретичних основ цілісного процесу формування еколого-валеологічної культури стосовно таких категорій, як зміст, методи і організація навчання. Вирішення зазначених проблем створює необхідність розгляду еколого-валеологічної культури як частини загальнолюдської і професійно-педагогічної культури, культуровідповідної системи, культуротвірного процесу. Найважливіше завдання процесу формування еколого-валеологічної культури в умовах переходу до сталого розвитку - подолання розрізненості двох компонентів культури – екологічної та валеологічної шляхом їх інтеграції і взаємозбагачення.

Як методологічна основа еколого-валеологічної культури культурологічний під-

хід передбачає погляд на еколого-валеологічні явища і процеси як феномен культури. Він дозволяє їх розглядати на широкому соціокультурному фоні соціуму з урахуванням локальної культурної ситуації і вони розкриваються з урахуванням реально протікаючих соціокультурних процесів в минулому, теперішньому і майбутньому.

Культурологічний підхід як методологічна основа еколого-валеологічної культури передбачає розгляд феномену культури як стрижневого в розумінні і поясненні людини, її свідомості щодо ставлення до навколишнього середовища і власного здоров'я. Це перш за все гуманістична позиція, яка визнає людину суб'єктом культури, її головною діючою особою.

Аксіологічний підхід не тільки проголошує людину як найвищу цінність суспільства і самоціль суспільного розвитку, але і дозволяє вивчати явища (у тому числі і педагогічні) з точки зору закладених у них можливостей задоволення потреб людини. Саме ця обставина обумовила його вибір як методологічної основи дослідження процесу формування еколого-валеологічної культури.

Розкриває сутність аксіологічного підходу діалектико-матеріалістична аксіологія. Її концептуальний апарат включає в себе поняття „цінність”, аксіологічну характеристику індивіда (суб'єкта ціннісних відношень), загальні аксіологічні категорії (значення, смисл, оцінка, потреба, мотивація, ціль, ціннісні орієнтації).

На думку багатьох авторів (О. Арнольдов, Ю. Єфімов, І. Громов, В. Малахов, В. Тугарінов, Н. Чавчавадзе та ін.) сукупність матеріальних і духовних цінностей, створених людством, і складає сутність культури. Отже, людина завжди діє в рамках загальнолюдських цінностей, будучи одночасно об'єктом культурних впливів і суб'єктом, творцем цінностей.

Проблема цінностей як філософська проблема розглядалася у роботах В. Абрамова, С. Анісімова, В. Блюмкіна, В. Дьоміна, С. Дробницького, О. Здравомислова, О. Івіна, А. Кавалерова, М. Кагана, Т. Проховської, С. П'янзіна, М. Розова, Л. Столовича, В. Тугарінова, К. Хруцького, Н. Чавчавадзе.

Відволікаючись від неістотних відмінностей у позиціях авторів, можна зробити загальний висновок, що цінності – це сукупність реальних предметів і абстрактних ідей, які мають високу значущість для суспільства чи окремої особистості. Сутність цього феномена можна пояснити тільки через розкриття його зв'язку з соціальним життям людей, бо поза суспільства цінностей не існує. Пізнання сутності цінностей як системостворювального компоненту культури допомагає розкрити смисл цієї кате-

горії для аналізу педагогічної реальності, завдань освіти.

Освіта значною мірою обумовлює аксіологічну детермінованість молоді. У світлі цього проблема аксіологічного підходу в педагогіці стала актуальним предметом дослідження цілого ряду науковців, зокрема, Н. Асташової, І. Бега, О. Вишневського, І. Зязюна, П. Ігнатенка, В. Кузнецової, В. Лутая, В. Сластьоніна, В. Струманського, О. Сухомлинської.

Аксіологічний підхід дозволяє розглядати освіту як соціально-педагогічний феномен, що знаходить своє відображення в основних його ідеях: універсальність і фундаментальність гуманістичних цінностей, єдність цілей і засобів, пріоритет ідеї свободи.

У структурі ціннісних імперативів змісту сучасної освіти, поряд із завданнями освоєння накопиченої суспільством культури, особливе місце посідає формування ціннісного ставлення до природного і соціального середовища, власного здоров'я, зміна творчого потенціалу людини, розвиток її здібностей перетворювати існуючу дійсність.

Виходячи з аксіологічних ідей, можна виділити такі культурно-гуманістичні функції освіти: розвиток духовних сил, здібностей і умінь, які дозволяють людині долати життєві труднощі; формування характеру і моральної відповідальності в ситуаціях адаптації до соціального і природного середовища; забезпечення можливостей для особистісного і професійного росту і здійснення самореалізації; оволодіння засобами для досягнення свободи, особистої автономії, щастя і здоров'я; створення умов для саморозвитку творчої індивідуальності особистості і розкриття її духовних потенцій.

Розвиток особистісного в людині передбачає засвоєння системи гуманістичних цінностей, які складають основу загальнолюдської культури. Питання про впровадження цих цінностей в освітній процес має велику соціальну значущість. Від його успішного вирішення залежать перспективи гуманізації суспільства і особистості. Людина як самоціль розвитку, як критерій оцінки соціальних процесів є гуманістичним ідеалом перетворень, що відбуваються у країні.

У ціннісних орієнтаціях цінність виконує роль своєрідного орієнтира і певного регулятора поведінки і діяльності людини у предметній і соціальній дійсності. Особистість орієнтується на найбільш потрібні їй цінності, які в перспективі відповідатимуть її інтересам, і цілям, імпонуватимуть її досвіду. У професійній ціннісній орієнтації педагога такою цінністю є конкретна професія, коли педагогічні цінності виступають відносно стійкими орієнтирами, за

якими вчитель співвідносить своє життя й педагогічну діяльність.

Реалізація аксіологічного підходу забезпечує переведення, трансформацію певних соціально-значущих цінностей на рівень конкретних ціннісних пріоритетів особистості. У такому випадку певна цінність перетворюється в суб'єктивне надбання цієї людини, тобто ця цінність стає суто індивідуальною реальністю, значимою тільки для суб'єкта, який її переживає.

Реалізація аксіологічного підходу набуває особливої актуальності у сучасних умовах бурхливих змін ціннісних орієнтацій суспільства.

Засвоєння і створення нових цінностей можливе тільки в культурному середовищі та завдяки духовній активності людини, її взаємодії з навколишнім світом і собою. Аксіологічний підхід до вивчення культури припускає певну ієрархію культурних цінностей, поза якою саме поняття цінності позбавляється змісту. Цінності, виконуючи функцію стимулів, створюють умови для реалізації особистості на нормативно-рольовому і особистісно-смысловому рівнях. Джерело особистісно-смыслові активності майбутнього вчителя – специфічні для його професійно-педагогічної діяльності потреби: постійне професійне самовдосконалення і надання допомоги своїм учням в їх особистісному розвитку.

Система цінностей і ціннісних орієнтацій, які емоційно "забарвлюються" у процесі діяльності та визначають ставлення особистості до себе, інших людей і навколишнього світу є одними з складників духовної культури особистості.

Професійно-педагогічна культура в аксіологічному аспекті розглядається як єдність педагогічних цінностей: цінностей-цілей, технологічних цінностей, цінностей-властивостей і цінностей-відносин. Вони визначають діяльність учителя та його перфекціонізм.

Аксіологічний підхід передбачає побудову моделі формування еколого-валеологічної культури студентів, зміст якої можна розглядати як діалектичну інтегровану єдність духовних, екологічних і валеологічних цінностей.

Сукупність еколого-валеологічних цінностей як норм, що регламентують діяльність майбутнього фахівця, носить цілісний характер і виступає пізнавально-діючою системою. Вона слугує проміжною ланкою між усталеним суспільним світоглядом на проблеми навчання і виховання і спрямованістю еколого-валеологічної культури та її практичною діяльністю.

Теоретичному обґрунтуванню здоров'я людини як найвищої і абсолютної цінності людини з філософських і педагогічних позицій присвячена низка робіт (Н. Авдєєва,

С. Горбунова, О. Іванюшкін, О. Гур'єва, С. Лапаєнко, В. Оржеховська, М. Панкратов, І. Поташнюк та ін.).

Суб'єкт цінностей і ціннісного ставлення - природа - середовище існування, біологічна основа здоров'я, джерело задоволення матеріальних і духовних потреб, естетичного задоволення, об'єкт пізнання, засіб навчання, виховання і розвитку людини.

Цінності природи – суб'єктивна оцінка її значення, яка мотивує поведінку людини. Їх поділяють на дві основні групи: зовнішні (коли та чи інша цінність корисна для людини) і внутрішні (коли об'єкт, що їх має, цінний сам по собі). У свою чергу зовнішні цінності поділяють на матеріальні (мають економічну вартість) і нематеріальні (економічну вартість яких важко підрахувати або взагалі неможливо). Нематеріальні цінності, звичайно вищі за цінності економічні.

Духовні, гуманістичні, цінності - системотворювальне ядро цілісності людини, її коеволюції з природою та переходу до ноосфери як нового етапу розвитку біосфери. Це положення співпадає з основним положенням філософії російського космізму про людину як центральний елемент всього еволюційного процесу життя на Землі. Людина як результат попереднього еволюційного розвитку, адаптується до теперішніх реалій оточуючої її соціального і екологічного середовища, але, в сучасних умовах саме людина несе відповідальність за благополуччя і здійснення цілісного єдиного процесу еволюції на Землі. Вирішальним механізмом здійснення цієї дійсно космопланетарної функції виступає саме свобода особистого вибору найвищих духовних цінностей та творчої позиції природо – і здоров'язберігаючої діяльності.

Антропогенні зміни екологічної ситуації та триваюче озброєння людини новітніми засобами впливу на природу і саму себе вимагає світоглядної переорієнтації суспільства з технократичних на гуманістичні цінності, де природа і здоров'я займають одну з провідних позицій.

Ціннісне ставлення до здоров'я раніше розроблялося з позицій загальної філософсько-світоглядної проблеми і тому в нових історичних і соціально-екологічних умовах здоров'я як індивідуальна і соціальна цінність потребує нового осмислення, а також визначення ролі освіти в процесі формування ціннісного відношення до свого здоров'я. Ураховуючи те, що здоров'я визначається екологічним

станом навколишнього середовища, то еколого-валеологічна культура - зміст і спосіб усвідомлення дійсності. Формування еколого-валеологічної культури особистості пов'язане з виробленням його життєвих позицій, ціннісних орієнтацій, переконань, ідеалів, норм еколого-безпечної для власного здоров'я і неруйнівної для навколишнього середовища життєдіяльності.

До еколого-валеологічних цінностей можна також віднести зміст еколого-валеологічної діяльності і обумовлені ним можливості самореалізації особистості; суспільна оцінка еколого-валеологічної діяльності людини залежно від її користі для суспільства та ін.

Еколого-валеологічні цінності мають синтагматичний характер. Вони об'єктивні, бо формуються історично в ході розвитку суспільства, освіти, вищої школи і фіксуються у педагогічній науці. У процесі професійно-педагогічної підготовки студент оволодіває еколого-валеологічними цінностями, суб'єктивує їх. Рівень суб'єктивізації еколого-валеологічних цінностей – показник особистісно-професійного розвитку вчителя, його еколого-валеологічної культури, як ступеня реалізації ідеально-ціннісного, трансформації потенційного в актуальне.

Створення класифікації еколого-валеологічних цінностей має важливе значення їх усвідомлення студентом на етапі його професійного становлення. Еколого-валеологічні цінності виступають відносно сталими орієнтирами за якими студенти співвідносять своє життя і професійну діяльність.

Отже, застосування культурологічного підходу до формування еколого-валеологічної культури студентів вищого педагогічного навчального закладу дозволяє розглядати її на загальнокультурному фоні, вивчати її властивості в руслі інтеграції педагогіки і культури. Аксиологічний підхід розглядає еколого-валеологічну культуру як діалектичну інтегровану єдність загальнолюдських, національних, професійно-педагогічних, еколого-валеологічних цінностей та дає можливість їх інтеріоризації і суб'єктивізації.

Подальші дослідження планується продовжити у напрямі обґрунтування інших методологічних підходів до моделі формування еколого-валеологічної культури студентів, зокрема системного, інтегрованого, гуманістичного та особистісно-діяльнісного.

Стаття надійшла до редакції 10.09.2009 р.

